

KATARÍNA ŽEŇUCHOVÁ*

Cyrilské liečiteľské príručky z 18. storočia (etnolingvistická analýza pomenovaní chorôb)¹

ŽEŇUCHOVÁ, K.: Cyrillic Healing Handbooks from the 18th Century (An Ethnolinguistic Analysis of Names of Illnesses). *Slavica Slovaca*, 53, 2017, No. 3-4, pp. 64-74 (Bratislava).

Cyrillic healing manuscripts from the 18th century include recipes and instructions for treatment of human diseases and farming procedures in the field and crop growing procedures as well as healing guides for diseases and treatment of domestic animals, especially cattle, horses, sheep, and pigs. In the paper we focus on terminological motivation and its symbolism and information on cultural code by comparative research of folk terminology and issues related to research of language picture of the world presented in Slavic spiritual culture.

Ethnolinguistics, folk terminology, Cyrillic manuscript healing handbooks, spiritual culture, names of illnesses.

V príspevku venujeme pozornosť dvom rukopisným liečiteľským príručkám, ktoré sú súčasťou digitalizovanej databázy cyrilských rukopisných písomností Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v Bratislave.² Kompletný digitalizovaný súbor zhromaždenej prameňnej bázy tvoria cyrilské rukopisy i tlačené texty od 15. do 19. storočia. Väčšiu časť digitalizovaných zbierok tvoria liturgické a bohoslužobné knihy (irmologiony, apoštoláre, evanjeliáre, miney, liturgikony a iné) zapísané cyrilským písmom v cirkevnej slovančine, ktorá je podnes liturgickým jazykom cirkvi byzantsko-slovanského obradu.

Popri liturgických knihách sa v databáze nachádzajú aj cyrilské písomnosti neliturgického charakteru, napr. rukopisné spevníky paraliturgických piesní, výklady k evanjeliám, kázňová a katechetická tvorba či pamiatky administratívno-právneho charakteru.³

V textoch kázní sú často vkomponované aj ľudové rozprávania, exemplá, folklorizované pre-rozprávania apokryfických a biblických сюжетov, životov svätých či rozličné etiologické legendy,

* Doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 2/0045/2017 *Stav a perspektívy etnolingvistického výskumu na Slovensku*.

² Peter Žeňuch od roku 1999 v SÚJS SAV uskutočňuje terénny a archívny výskum v pamäťových inštitúciách i v súkromných zbierkach na Slovensku, v Českej republike, na Ukrajine, v Poľsku a v Rusku spojený so systematickým zberom cyrilských rukopisných písomností, ktoré sú späté s tradíciou byzantsko-slovanského obradu na Slovensku, v karpatskom areáli, ale aj v prostredí spoločenstiev veriacich byzantského obradu žijúcich v diaspóre vo Vojvodine v Srbsku.

³ Základnú charakteristiku prameňnej bázy cyrilských rukopisov pozri: Žeňuch, Peter – Vasiľ, Cyril: *Cyrilic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003. 448 s.; *Pramene byzantskej tradície na Slovensku. K výstave z príležitosti Roka kresťanskej kultúry 2010 / Sources of the Byzantine Tradition in Slovakia. An Exhibition Organized within the Year of Christian Culture 2010*. Zost. Peter Žeňuch a Andrej Škoviera. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Národným osvetovým centrom, s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Gréckokatolíckej eparchie v Bratislave 2010, 73 s.

ktoré svojím charakterom, ako je napríklad ich nekánonická podstata, či neviazanosť reči, voľná kompozícia umožňujú autorom (zapisovateľom, pisárom) text dopĺňať, meniť, kompilovať a variovať jeho výslednú podobu, prípadne vyberať z predlôh tie texty, ktoré boli pre dané prostredie atraktívne (napr. výber obľúbených svätcov). Hoci ide zväčša o štylizácie či preklady textov z iných predlôh, alebo sú to kompiláty viacerých zdrojov, nálezy variantných textov vo viacerých sledovaných cyrilských pamiatkach alebo záznamy variantných folklórnych textov poukazujú na ústne šírenie v tradičnom ľudovom prostredí, a tak časť textov z databázy cyrilských písomností možno považovať za folklórne.

Medzi jedinečné rukopisné pamiatky folklórneho charakteru môžeme zaradiť – liečebníky, receptáre, bylinkáre, kde sa reflektujú nevedecké tradičné predstavy človeka o prírode alebo každodenných potrebách človeka spojených s prinavrátením zdravia či úspechu, alebo často obsahujú aj postupy na vykonávanie magických praktík. Liečiteľské príručky, ktorým venujeme pozornosť, sú napísané cyrilským písmom a sú späté s písomnou kultúrou veriacich cirkvi byzantsko-slovanského obradu pod Karpatmi a na východnom Slovensku. Ide o zápisy liečiteľských receptov, ktoré suplovali vtedajší nedostatok či nedostupnosť odbornej medicínskej praxe.

Sledované cyrilské rukopisné liečebníky sme do zbierky cyrilských písomností Slavického ústavu Jána Stanislava SAV získali zo súkromnej zbierky pravoslávneho kňaza Dr. Štefana Horkaja z Michaloviec. Rukopisné texty opísal a charakterizoval Ralph Cleminson v publikácii *Cyrilské rukopisy na Slovensku*.⁴ Z údajov v citovanej práci vyplýva, že aj liečebníky patria do archívu Michalovsko-košickej pravoslávnej eparchie.⁵ Rukopisy, ktoré opísal R. Cleminson, však zhromažďoval Štefan Horkaj v 80. rokoch 20. storočia a patria do jeho súkromnej zbierky. Liečebníky študoval i Štefan Švagrovský, ktorý o nich v časopise *Slavica Slovaca* a v Slovenskom národopise publikoval stručné informácie.⁶ Edícia kompletného vydania bola publikovaná na stránkach supplementa časopisu *Slavica Slovaca* v roku 2014.⁷

Základná charakteristika a paleografické osobitosti liečebníkov

Prvá cyrilská rukopisná kniha **ВРАЧЪ ДОМАШНИЙ** (*Domáci lekár*) je datovaná rokom 1790, druhý rukopis pod názvom **ПОМОЩНИКЪ ОУ ДОМЪСТВЪѢ, ГАЗДЪСТВЪѢ И МЕЖДЪ ЛЮДЬМИ** (*Pomocník v domácnosti, pri gazdovaní a medzi ľuďmi*) vznikol podľa údajov na titulnom liste v roku 1791. Ide o dve samostatné rukopisné knihy od toho istého autora Mikuláša Teodoroviča, ktoré vznikli s časovým odstupom jedného roku. Každá z nich má osobitný titulný list a predhovor, v ktorom sa autor zmieňuje o okolnostiach vzniku rukopisu a o zamýšľanom poslaní svojich diel. Obidve rukopisné knihy sú dnes zošité spolu do jednej knižnej väzby s celoplátnym obalom.⁸ Mikuláš Teodorovič koncipoval svoje práce ako dve samostatné diela.

⁴ Cleminson, Ralph M.: *Cyrilské rukopisy na Slovensku / Cyrillic manuscripts in Slovakia*. Martin: Vydavateľstvo Matica slovenskej, 1996, s. 68-85.

⁵ Pri rukopisoch s poradovým číslom 26-42 sa uvádza „Michalovce, Pravoslávny biskupský úrad, unnumbered MS.“

⁶ Švagrovský, Štefan: Manuskript „Vrač domašnyj“ z východného Slovenska. In: *Slavica Slovaca*, 1986, roč. 21, č. 3, s. 273-277; ten istý: Michalovský manuskript o ľudovom liečení. In: *Slovenský národopis*, 1988, roč. 36, č. 2, s. 320-324.

⁷ Žeňuch, Peter – Žeňuchová, Katarína: Dva cyrilské liečiteľské rukopisy z Michaloviec: *Врачъ Домашный* z roku 1790. *Помощникъ оу домуствѣ, газдуствѣ* z roku 1791. In: *Slavica Slovaca*, 2014, roč. 49, č. 3 (supplementum), s. 3-148.

⁸ Bližšie o kulturologických kontextoch rukopisných pamiatok pozri Žeňuch, Peter: Cyrilské písomné dedičstvo z východoslovenskej proveniencie. In: *Ku koreňom našej viery. Zborník prednášok k 40. výročiu obnovenia Gréckokatolíckej cirkvi*. Michalovce: Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2008, s. 19-20; Женюх, Петер: Кирилски и латински ръкописи от византийската традиция в контекста на културния и религиозен плурализъм в подкарпатския регион. In: *Paleobulgarica / Старо-българистика*, 2008, roč. 32, č. 4, s. 70-95; Žeňuch, Peter: Cyrilské písomné dedičstvo z Michaloviec a okolia. In: Molnár, Martin – Starjak, Matej (zostavovatelia): *Historické príbehy od Schengenskej hranice*. Michalovce: Občianske združenie Priatelia Zemplína v spolupráci so Zemplínskym múzeom v Michalovciach, 2011, s. 10-17.

V predhovore k prvému rukopisu **Врачъ домашній** Mikuláš Teodorovič uvádza, že chce pomôcť ľuďom, ktorí žijú ďaleko od miest a lekárov (felčiarov) a zároveň poukazuje na to, že každá rastlina, každý koreň či kvietok dostal od Stvoriteľa osobitnú liečivú silu: **створитель ласкавый ничтоже кремъ сахшой причини нестворилъ: такъ ктому для пожитка и поратована слабой натуры чѣвкой давь моц и врачевнъ силъ каждому коринку, квету, были и листку; абы себе своимъ розумомъ подъ часть потребы, оу оупадкоу ратовати мѣгъ тымъ болше: чимъ многои, ѿ варошовъ, мистъ, фелчѣрѡ, и дохторѡ ѿдаленны пребываю; котори немощамъ, и келчику спомочи хоташе, сію книжицу, до рѣкъ доставше...** Mikuláš Teodorovič, ako gréckokatolícky kňaz v Michalovciach, upozorňuje tiež na nedostatok príručiek liečiteľského charakteru v jazyku, ktorému by rozumeli práve jednoduchí ľudia, ktorých viedol ako duchovný: „Трета причина моей працы, же оу нашѡ російскѡ ѡзыку, ѡкъ немногѡ дрѣкарнѣ; такъ немногѡ книгѣ, церковны и правиланы вынимаючи маеме, а тымъ еще меньше до врачевства надлежащихъ“

V predhovore k druhej časti rukopisu adresátom svojich prác pripomína, aby sa usilovali zaobstarať si obidve časti, lebo sú užitočnou a pragmatickou príručkou: „Внемай такожде: абысь врача домашнегѡ мноу и оуѣгарскогѡ ѡзыка на рѣскій преведѣнагѡ оу твоемъ домѣ малъ.“ Zámerom autora bolo teda vytvoriť pomocníka pre širšie ľudové vrstvy v zrozumiteľnom jazyku v dvoch častiach, ktoré poskytnú jednoduché návody na liečenie ľudských chorôb i ochorení zvierat. Keďže Mikuláš Teodorovič uvažoval o tom, že sa jeho diela majú dostať do každej domácnosti, možno predpokladať, že zamýšľal obidva rukopisy vydať aj tlačou.

Obidve knižky sú napísané kurzívnym typom cyrilského písma, ktoré sa bežne používalo koncom 18. storočia. Prvý rukopis **ВРАЧЪ ДОМАШНИЙ** je datovaný na deň 10. mája 1790. Ide o preklad z nateraz bližšie neurčenej maďarskej predlohy, o čom na viacerých miestach sám hovorí: „...сію книжицу, хотай кремъ титѣла, реестра и ѡстатныхъ паперий до рѣкъ доставше, ѡз оуѣгарскогѡ ѡзыка на нашъ рѣскій преведѡ ейже титѣла надахъ **ВРАЧЪ ДОМАШНИЙ**...“ Rukopis obsahuje 269 receptov na prípravu liečivých prostriedkov – masť, roztokov, olejov a rozličných postupov pri ich aplikácii na liečenie ľudských chorôb. Na koniec rukopisu autor pripojil aj opis liečivých účinkov a spôsobov užívania pšeničného kvetu (**Во домашній особайвѣ Лѣкарствамъ придатокъ ѡ кветѣ жытномъ, и егѡ многои врачевнѣ ползѡ, и силѣ**). Rukopis obsahuje aj register názvov chorôb usporiadaný podľa sledu cyrilskej abecedy.

Podobných prekladov liečiteľských a medicínskych príručiek do ľudového jazyka z nemeckých, francúzskych či latinských predlôh vznikalo v Európe v 16. až 18. storočí veľké množstvo, ktoré majú svoje korene v antickej, byzantskej a západoeurópskej tradícii.⁹ Niektoré preklady tohto druhu vyšli na Slovensku tlačou koncom 18. a začiatkom 19. storočia. Ako príklad možno zo slovenskej literárnej tradície uviesť dielo rímskokatolíckeho farára Jána Koresku,¹⁰ ktorý preložil z nemčiny do slovenčiny západoslovenského (trnavského) okruhu spis pod názvom *Novi nalezek s čerstveho sladkeho Owčeho, a Kravskeho mlgeka. Viborne Maslo, a Sir. we wačem*

⁹ O prekladoch lekárskeho rukopisov do češtiny pozri napríklad Tomiček, David: *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*. Acta Universitatis Purkunjanae 153. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2009, s. 57-58. Historicko-lingvistický pohľad do ukrajinskej ľudovej medicíny podáva H. Dudyk-Meuš v úvode svojej monografie *Українська медицина. Історія назв*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008, s. 8-44; Ипполитова, Александра: *Русские рукописные транвики XVII–XVIII веков*. Москва: Издательство Индрик 2008, s. 7-8.

¹⁰ Ján Koreska (* 1769 Skalica – † 1844 Skalica) pôsobil ako rímskokatolícky farár v Senici, Prietzi, v Dolnom Dubovom. Bol členom Slovenského učeného tovaríšstva a horlivým popularizátorom poľnohospodárskych poznatkov. Bližšie pozri Slovenský biografický slovník. 3. zväzok. Martin: Matica slovenská, 1989; Kubiš, S.(zost.): *Dolné Dubové* (1262-2012). Obec Dolné Dubové: 2012, s. 98.

Mnostwu, a síce bez unuwana, a nakladku w Kratkem velmi času wivest', a preukazat. Koreskov preklad vyšiel v Trnave tlačou ako súčasť (prídavok) druhého vydania knižného diela Juraja Fándlyho *O nemocách ai o vilěčeňú nezdravěj rozněj lichvi*.¹¹ V knižných tlačených pamiatkach tohto druhu sa často popri odborných prírodovedných poznatkoch vyskytovali i opisy účinkov rozličných rastlín, ktoré pochádzali z ústnej tradície.

Druhá rukopisná pamiatka *Помощникъ оу домъствеѣ, газдъствеѣ и междъ людьми* z roku 1791 je na rozdiel od prvej časti Teodorovičovým pôvodným dielom, o čom napokon i sám píše v záverečnej časti druhého rukopisu: *Повыше всехъ ѿ мене собраныхъ, зложенныхъ, и ѿписанныхъ, ко продолженію живота члѣкагоу, и скотскаго здравіа надлежащихъ средствій, тото любеймый читателю добре оубажай, и знай: же іакъ каждая ричи свои часъ прійде, и южь хотай противъ волѣ, достигне; Нѣтъ той на свѣтѣ керті;*

Абы можъ ѿ смерти сперти. Mikuláš Teodorovič uvádza, že všetkých 195 receptov a návodov na liečenie obsiahnutých v druhej časti zozbieral a zapísal s cieľom predĺžiť a uľahčiť život človeka, resp. zvierat a zlepšiť kvalitu ich pozemského života. Druhú knihu tvoria recepty a návody na liečenie ľudí, dobytka, oviec i rozličné návody pre sedliakov, napríklad ako majú zakladať včelín a ako sa starať o včely. Rukopis obsahuje aj recepty, návody a pomôcky pri práci na poli a pri ochoreniach obilia, ovocia, zeleniny a napadnutiach poľnohospodárskych plodín škodcami. Osobitnú časť tvoria liečiteľské postupy pri ochoreniach domácich zvierat, najmä dobytka, koní, oviec a ošipaných, ktoré M. Teodorovič zozbieral medzi jednoduchým dedinským ľudom, medzi sedliakmi, roľníkmi a remeselníkmi.

Za texty receptára druhej časti rukopisu zaradil M. Teodorovič osobitnú časť pod názvom *Простацкій вопросы, и ѿвѣты* (*Ľudové otázky a odpovede*), kde uvádza 121 vtipných a dômyselných hádaniek z ľudového prostredia. Z hľadiska žánrovej charakteristiky ide o osobitnú formu hádaniek, ktoré sú kompozične utvorené z dvoch častí: Prvá časť hádanky tvorí priama otázka a druhá časť je krátkou (zvyčajne jednoslovnou) ostrovtipnou odpoveďou na zadanú otázku. Uvedený typ hádaniek spolu s tzv. alegorickým typom hádaniek, ktoré opisujú skutočnosť pomocou inotajov a opisov, tvoria samostatný folklórny a literárny žáner. V súvislosti s Teodorovičovou zbierkou hádaniek *Простацкій вопросы, и ѿвѣты* a jej miesta v dejinách zbierania a zapisovania tohto folklórneho žánru treba uviesť veľmi dôležitú skutočnosť: Prvé publikované zápisy hádaniek zo slovenského prostredia uverejnil Čeněk Zíbrt v časopise *Český lid* v roku 1899 pod názvom *Slovenské hádanky*. Čeněk Zíbrt publikoval dve rukopisné zbierky slovenských hádaniek: rukopisnú zbierku anonymného autora z 2. polovice 17. storočia a rukopisnú zbierku *Slovenské hádanky* z roku 1720. Teodorovičove zápisy obsahujú hádanky, ktoré do ľudových vrstiev prenikali aj z umelej literatúry, zo spoločného európskeho literárneho dedičstva, z latinských, staronemeckých i staročeských (napr. Klaretova zbierka hádaniek v latinčine *Enigmaticus*, r. 1360)¹² zbierok. Popri nich v zbierke nájdeme aj ľudovú vrstvu hádaniek, ktorá sa formovala pod vplyvom kresťanskej tradície. Tvoria ich najmä o otázky z Biblie,¹³ niektoré z nich sú ozajstnou skúškou dôvtipu, iné viac inklinujú k humoristickým a anekdotickým žánrom.¹⁴ Komparatívny výskum Teodorovičových hádaniek s analogickými rukopisnými zborníkmi zo

¹¹ Fándly, Juraj: *O nemocách ai o vilěčeňú nezdravěj rozněj lichvi*. 2. vydanie Trnava: Ján Jelínek, 1829, 127 s.

¹² Preklad do češtiny Bartoloměj z Chlumce řečený Klaret: *Hádankář*. Z lat. originálu přeložila Dana Svobodová. In Spunar, Pavel (ed.): *Smích a pláč středověku*. Praha: 1987, s. 183-199.

¹³ Кто неродивса, и оумер? ѿвѣтъ: Адамъ.// Кто родивса а неоумер? Енохъ.// Кто оумеръ, а нестѣтъ? жена Лотова.// Кто разъ родивса, а двараз оумѣрал? Лазаръ

¹⁴ Котры люди мало вѣдаѣ сѣца? пѣки.// Взако дни из женѣ веселье? Толико два: а. Коли са женишь; а б. коли вонъ ногами ю вжнесѣ.

slovenského kultúrneho prostredia z 19. storočia a s dielami osvietenскеj slovenskej literatúry ukázal mnoho variantných hádaniek, ktoré nájdeme aj napríklad v Bajzovej tlačenej knižke humoristického obsahu *Weselé účinky, a rečeňi*...¹⁵

Podobne ako prvý Teodorovičov rukopis aj druhý rukopis je opatrený registrom utriedeným podľa sledu cyrilскеj abecedy. M. Teodorovič jednotlivé recepty vo svojom diele netriedil podľa cyrilскеj azbuky hneď v procese vzniku diela, ale zapisoval ich v takom poradí, ako ich postupne prekladal a získaval. Za registrom na voľných stranách rukopisnej pamiatky nájdeme aj neskoršie zápisy s ďalšími receptami v cyrilike i v latinke – v zemplínskom nárečí i v maďarčine, ktoré doň pravdepodobne postupne vpisovali vlastníci manuskriptu. Nachádza sa tu aj niekoľko zápisov ľudových piesní v cyrilike i latinke. Gréckokatolícky kňaz Anton Habina, jeden z vlastníkov rukopisu, na voľných listoch na konci rukopisu uviedol matričné záznamy zomrelých vo farnosti Pichne v rokoch 1852 – 1853 v latinskom jazyku.

O autorovi a osudoch rukopisu

Vlastné životopisné údaje Mikuláš Teodorovič uvádza v predhovore k druhému rukopisnému dielu – *Помощникъ оу домоуствѣ, газдоуствѣ и междъ людъми*. Narodil sa v dedine Dubrnyč, kde jeho otec bol gréckokatolíckym farárom. Vyrastal v dedine Zaryčevo,¹⁶ neďaleko dnešnej slovensko-ukrajinskej hranice. Sedem rokov študoval v Užhorode, rok v Tokaji a v Budíne absolvoval dvojročné štúdium filozofie. Napokon pokračoval štyri roky na teologických štúdiách v kňazskom seminári sv. Barbary vo Viedni. V roku 1791, keď písal druhú časť rukopisu, bol už dvanásty rok v kňazskej službe v Michalovciach: *...нынѣ же оу Мѣгалѣвцѣ пакъ пастѣ дѣшевнѣй, ѡжъ на дванацатый рокъ, оу вѣноградѣ Гднемъ ведѣлъ поволанѣа моегѣу працю...* Pomocou jednoduchého výpočtu možno dedukovať, že Mikuláš Teodorovič prišiel na faru do Michaloviec v roku 1780. Tento historiografický údaj sa nám však nepodarilo doložiť žiadnym archívnym prameňom. Historický schematizmus Prešovskej gréckokatolíckej metropolie ako prvého známeho duchovného správcu farnosti Michalovce uvádza až o Michala Šimogu, ktorý pôsobil na michalovskej gréckokatolíckej fare v rokoch 1795 – 1812.¹⁷ Predpokladáme, že Mikuláš Teodorovič na fare v Michalovciach zotrval až do príchodu Michala Šimogu v roku 1795. Túto skutočnosť dokazuje aj záznam z kroniky michalovskej farnosti, v ktorej sa spomína odchod Mikuláša Teodoroviča v roku 1795.¹⁸

Obidva Teodorovičove rukopisy v rokoch 1797 až 1804 vlastnil Ján Žatkovský,¹⁹ farár v Dačove (obec leží neďaleko Lipian, na ceste zo Sabinova do Starej Ľubovne, farnosť dnes cirkevno-správne prináleží do sabinovského protopresbyterátu).²⁰ Dokazuje to latinský zápis mena *Ioannis Zsatoszky* na titulnom liste rukopisu *Врѣчь Домашный*. Neskôr v rokoch 1842 – 1854 ich vlastnil Anton Habina, farár v Pichniach (v súčasnosti farnosť prislúcha do sninského protopresbyterátu),²¹ o čom svedčí latinský text *Ex Libris Antonii Habina* napísaný tiež na titulnom

¹⁵ Bajza, Jozef Ignác: *Weselé účinky, a rečeňi*, ktoré k stráveňú trúchlivých hoďin zebrał, a wídal Jos. Ign. Baiza farár dolnodubovský. Trnava, Tlačiareň Václava Jelinka, 1795.

¹⁶ Obidve obce Dubrnyč i Zaryčevo sa nachádzajú v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny.

¹⁷ Dzurovčin, D. (zost.): *Schematizmus Prešovskej gréckokatolíckej metropolie*. Prešov: Gréckokatolícke arcibiskupstvo Prešov, 2008, s. 287

¹⁸ Ďakujem o. Mgr. Matúšovi Marcinovi, kaplánovi v Michalovciach, predsedovi historickej komisie pre výskum a dokumentáciu dejín Gréckokatolíckej Cirkvi v Spolku svätých Cyrila a Metoda, za poskytnutie informácií z kroniky michalovskej fary.

¹⁹ R. Cleminson v citovanej práci o cyrilských rukopisoch na Slovensku (s. 79) chybnе prečítal meno jedného z vlastníkov rukopisu „Ex Libris Janna Bratkovsky“.

²⁰ Obec Dačov leží na hornej Toryse v Prešovskom kraji v okrese Sabinov.

²¹ Obec Pichne sa nachádza v Prešovskom kraji v okrese Snina.

liste rukopisu *Врачъ Домашный*.²² Až do roku 1980 obidva rukopisy vlastnil Mikuláš Ladižinský (*13. október 1923 Matysová – † 3. máj 1987 Bratislava), slovenský herec, skladateľ a dirigent, ktorý ich napokon odovzdal do rúk súčasného majiteľa Štefana Horkaja. V roku 1980 obidva rukopisy kúpil pravoslávny kňaz ThDr. Štefan Horkaj od kňaza Mikuláša Ladižinského, ktorý podľa schematizmu Prešovskej gréckokatolíckej metropolie bol ordinovaný za gréckokatolíckeho kňaza 5. novembra 1922 a umrel v Bratislave 7. septembra 1982. Znamená to, že Štefan Horkaj obidve cyrilské rukopisné liečiteľské príručky získal dva roky pred jeho smrťou. Podľa rozhovoru so Štefanom Horkajom vieme, že obidva rukopisy požičal Antonovi Semešovi, ktorý rukopisné pamiatky zviazal do jednej knihy v plátenej väzbe. Odvtedy sa obidva rukopisy nachádzajú vo vlastníctve Štefana Horkaja, pravoslávneho kňaza v Michalovciach.²³

Ďalšie putovanie rukopisu nám poodhalil archívny výskum rukopisnej pozostalosti Hiadora Stripského,²⁴ ktorá je uložená v Archíve Spolku sv. Vojtecha v Trnave. S istotou môžeme potvrdiť, že druhú časť rukopisného diela Mikuláša Teodoroviča *Помощникъ оу домъствѣ, газдъствѣ и междѣ людъми* v roku 1910²⁵ vlastnil práve Hiador Stripský, ktorý ho pripravoval na vydanie. V roku 1919 mala byť druhá časť rukopisu vytlačená v edícii *Памятки русько-української мови и літературы* v rámci vydateľských aktivít Ukrajinského vydateľského spolku *Čas* v Budapešti. V archíve Spolku sv. Vojtecha v Trnave, kde je uložená rukopisná pozostalosť Hiadora Stripského, sa nachádza aj kompletný prepis druhej časti Teodorovičovho rukopisu. Prepis obsahuje poznámky a vysvetlivky zostavovateľa. Spolu s rukopisom sa v pozostalosti nachádza aj hotový výtlačok prvých šestnástich náhľadových strán z tlačiarne. Na ostatnej 16. strane tlačenej hárku je rukou Hiadora Stripského dopísaná poznámka: „Друковалося юню-юлю 1919 за часу комунізму. Режим перепав 31. юльа, то и дальший друк перервався, не мали сьме уже власти над друкарнею.“ Tlač rukopisu teda prerušili zmeny režimu po vyhlásení Maďarskej republiky rád. Vydateľská činnosť spolku *Čas* bola pozastavená. Pozostalosť H. Stripského odkrýva aj viacero doteraz neznámych faktografických údajov o skúmanom rukopise z roku 1791. V úvode k vydaniu Hiador Stripský uvádza, že rukopis získal od Ivana Murániho, vtedy duchovného otca v Neresnici²⁶ v Marmaroši.

Podľa H. Stripského jedinečnosť rukopisnej knižky *Помощникъ оу домъствѣ, газдъствѣ и междѣ людъми* spočíva v dvoch rovinách. Knižka mohla poslúžiť nielen ako užitočná príručka pre gazdov, ale popri jej pragmatickom význame H. Stripský ju vníma aj ako pamiatku staršej cyrilskej literárnej tvorby v bývalom Uhorsku v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Knižka sa svojím tematickým zameraním, ale aj z hľadiska zacielenia na ľudového adresáta vymyká z okruhu cyrilských písomností prevažne cirkevno-religiózneho charakteru zo 17. a 18. storočia: „Цѣнна сеся книжочка изъ двохъ причинъ. Разъ тому, бо мае въ собі дуже пожиточні и хосенні порады газдовськи, котрым может хоть кто и нынѣ добре похосновати ся; а другій

²² Obec Pichné sa nachádza v Prešovskom kraji v okrese Snina.

²³ Žeňuch, Peter: *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. IV.* Bratislava – Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013, s. 345-364, komentár na s. 449-450.

²⁴ Hiador Stripský (* 1875 – † 1946) národopisec, bibliograf, jazykovedec, novinár, prekladateľ a literát. Autor mnohých publikácií, národopisných prác, lingvistických štúdií a bibliografií. Bližšie o ňom: Поп, И.: *Энциклопедия Подкарпатской Руси.* Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001, s. 354-355.

²⁵ H. Stripský v úvode k pripravovanému vydaniu uvádza, že rukopis M. Teodoroviča bude publikovaný po 119 rokoch od svojho vzniku, to znamená, že v roku 1910 bol pripravený do tlače. Svoj úvod H. Stripský datoval takto: В Сигорѣ, въ прадникъ Крачуна, р. 1910.

²⁶ Neresnica je obec v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny.

разъ потому, бо она есть заразомъ коштовна памятка нашой старшой литературы. У насъ, на Угорщинѣ и такъ мало еще извѣстны творы XVII-го и XVIII-го вѣковъ, якихъ набизовно много было, як се видно из обнародовленныхъ досѣ памяток; а што изъ нихъ уже вѣдомо, содержаніемъ своимъ походить майже выключно изъ широкого поля церковно-религіиного письменства, праве прото у насъ люде привыкли до той гадки, што наши предки кромѣ церковщины не полишали поза собою ничего изъ свѣтскихъ наук.“ Z uvedeného vyplýva, že rukopisnú pamiatku H. Stripský pokladá za argument, keď vyvracia dovtedy všeobecne známe tvrdenia o tom, že ľudia v minulosti neboli vzdelaní v iných oblastiach vied okrem cirkevných a teologických odborov: „...наши предки кромѣ церковщины не польшали поза собою ничего изъ свѣтскихъ наук. А тут маеме прекрасно ясный доказъ на противное!“ H. Stripský v predhovore k pripravovanému vydaniu Teodorovičovho rukopisu z roku 1791 vyjadruje hypotézu, že svetských pamiatok, akou je aj *Помощникъ оу домъствѣѣ, газдъствѣѣ и междъ лѣдъми*, bolo viacero. O tom, že existuje aj prvá časť rukopisu *ВРАЧЪ ДОМАШНИЙ*, sa H. Stripský dozvedel iba z Teodorovičových odkazov na prvý rukopis: „На жаль осталася по за нимъ поки-што лише отся одна, хоть Теодоровичъ написавъ кромѣ сеи еще и иншу, подъ титуломъ Домашній врачъ, якъ се въ передномъ словѣ Помощника читаеме.“

O tom, že Mikuláš Teodorovič bol vzdelaným človekom, svedčí aj konštatovanie H. Stripského, ktorý poukazuje na to, že na michalovskú farnosť pod patronátnou správou šľachtického rodu Stárajovcov boli vyberaní iba vzdelaní kňazi: „Видно отще, што бывъ освѣченнымъ чоловѣкомъ. Се такъ повинно было и быти, бо Михальовска парафія належит под патронат графъ Стараі, які – загорілі католики – завели такой порядок, што парафіи давали и донине дають выключно лишъ выборнымъ освѣченнымъ особам, до сеѣ были сучасно и дворскими духовниками сихъ графов.“ Hiador Stripský vynaložil veľa úsilia na to, aby zhromaždil čo najviac údajov o dovtedy neznámom Mikulášovi Teodorovičovi. Obrátil sa listom na duchovných správcov v Dubrynyči, v Zaryčeve a v Michalovciach a prosil ich o pomoc pri získavaní matričných údajov o dátume narodenia a smrti M. Teodoroviča. Údaje však získal iba od o. Andreja Fencika zo Zaryčeva, kde bol Matej, otec Mikuláša Teodoroviča, v rokoch 1771 – 1776 v duchovnej kňazskej službe. Matričné záznamy z knihy narodených prinášajú údaje o narodení piatich potomkov Mateja Teodoroviča. 6. decembra 1755 sa mu ako druhé dieťa narodil syn Mikuláš, autor sledovaných rukopisných liečebníkov.

O jazyku rukopisu a názvoch chorôb

Z jazykového hľadiska sú cyrilské písomnosti z okruhu liturgických a bohoslužobných kníh napísané v liturgickej podobe cirkevnej slovančiny, v ktorej sa podnes slávia liturgické obrady v prostredí byzantsko-slovanskej cirkvi na Slovensku. Podrobné lingvistické analýzy cyrilských pamiatok prinášajú aj dôkazy o aktívnom vplyve miestneho nárečia na kánonickú podobu príslušnej redakcie cirkevnej slovančiny. Neliturgické texty, ku ktorým však patria liečiteľské rukopisy M. Teodoroviča a tiež káňžová tvorba, zápisy paraliturgických piesní vznikali v osobitnej forme literárneho jazyka, ktorý stojí medzi liturgickou cirkevnou slovančinou a miestnou podobou nárečia,²⁷ dokonca existujú aj cyrilské texty zapísané v čistej

²⁷ Bližšie o osobitnostiach vplyvov ľudového jazyka na liturgickú podobu cirkevnej slovančiny pozri v práci Petra Žeňucha: *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2002. 288 s. K špecifikácii tzv. jazyčia karpatskom areáli treba uviesť, že ide o zmes nárečových, východoslovanských a cirkevnoslovanských prvkov. Túto podobu písaného jazyka viacerí pokladajú za pokus o vytvorenie osobitného spisovného či literárneho jazyka, ktorý sice vychádzal z bežnej praxe, no

nárečovej podobe.²⁸ Cyrilikou je zapísaný aj Keresturský zborník legend v zemplínskom nárečí z roku 1893, ktorý pochádza z prostredia dolnozemsých gréckokatolíkov a jej autorom je Ján Moskaľ z Kocury.²⁹

Ak sledujeme nami vybrané rukopisné súbory liečiteľských návodov, na margo ich jazyka nemožno opomenúť ani tie aspekty, ako sám autor rukopisov M. Teodorovič vníma ich jazyk. O jazyku sa zmieňuje na viacerých miestach a označuje ho ako *ruskij* (рускій) alebo *rosijskij* (російскій). V predhovore k prvému rukopisu z roku 1790 – **ВРАЧЪ ДОМАШНИЙ** o jazyku hovorí na dvoch miestach: ...из оуѣгурскогѡ ѣзыка на нашъ рускій преведѡ ейже тѣтъзѡ надахъ **ВРАЧЪ ДОМАШНИЙ**...; „Трета прїчина моеѣ працы, же оуѣ нашѡ росїейскѡ ѣзыкѡ, ѣкъ немногѡ дрѡкарнѣ; такъ немногѡ книгѣ, церковны ѣ правїяны вынїмаючї маеме, а тымѣ еше менше до врачевства належащїхъ: ѣ понеже нѣмцѣ нѣмецкїмї, французы французскїма лїтерамї, ѣ книшкамї которѣ множество естѣ, себѣ помогаѡтъ: прѡто нашегѡ народа радї, сїѡ книзїца потребна. Стѡла, албо теченїѡ ѣзыка пїсменнагѡ штѡса дѡтыче; естѣ ѣсныѣ, руснѣ, ѣ ѡбщїѣ, да бы чѣтъзѡгѡ каждый не оуѣмѣстнѣ слышачи выразумѣтї мѡгѣ кремѣ бывающѡгѡ оуѣ книгѡхъ высокѡма (sic). Aj v predhovore k druhému rukopisu – **Помощникъ оуѣ домѡствѣѣ, газдѡствѣѣ** – takisto označuje jazyk svojho diela ako rusky: **абыѣ врача домашнегѡ мноѡ ѣ оуѣгурскогѡ ѣзыка на рускій преведѣнагѡ оуѣ твоемѣ домѣ малѣ**. Hiador Stripský pokladá jazyk rukopisov za čistý lemkovský dialekt, ktorý paradoxne a nesprávne situuje aj do oblasti Zemplínskej a Užskej stolice: „Языкѣ автора то ярко-лемковскїѣ дїялектѣ, якимѣ в середнїм бїгу р. Ужанской, осередкомѣ околїцї в Перечинї, вѣ горахѣ бережанской, унгарской, земплинской столицѡхѣ и до теперѣ говорятѣ. Се была и наибольшѡ причина, што мы ей подаеме тут дословно-буквально, до се найлѣпшїмѣ доказѡмѣ служїтѣ пїсьменничѡй дѣяльности Угорскїхѣ Русїновѣ XVIII-го вѣка и заразѡмѣ представляе намѣ литературну памятку на одномѣ изѣ подрѣчїѣ Угроскїхѣ. ... Пїшучи чисто народнымѣ духомѣ и словоскладнѣю, Теодоровичѣ указуе намѣ такой самый процесѣ языкового жїтїѣ, вѣ якомѣ мы самы и до нынѣ живеме. Уродженнѣ и выхованнѣ межѣ чїстымѣ Руснакамї, володѣе народнѡю бесѣдою дуже добрѣ; однако жїтїевї обставїны заставляюѣ его боротїся сѣ словакїзмамї (акокольвекѣ, барзѣ, кады), церковнїною (голубѡма, собрахѣ), сѣ мадарїзмамї (деревяннѣ олай, берїдну = vedd be!, игетборѣ). Не дївнѡта, што будучи Мїгальвскїмѣ попомѣ помеже пословаченымї Русїнамї привертае его перѡ разѣ на молоко, разѣ на млѣко, раз (sic)солодкїѣ раз (sic)сладкїѣ итд.

Z uvedeného citátu vidno, že Teodorovičov *ruski jazyk* Hiador Stripský označuje za lemkovský dialekt, ktorý sa podľa jeho slov uplatňuje v Zemplínskej, Užskej a Berežskej stolici. Práve týchto oblastiach žijú veriaci byzantsko-slovanskej cirkvi, ktorí svoju identitu spájajú s príslušnosťou k obradu, hoci v domácom prostredí používajú ľudový jazyk, nárečie. Recepty v prvej časti diela **Врачѣ Домашнїѣ** M. Teodorovič preložil z maďarského jazyka. Ako pomoc

nebol všeobecne akceptovaný. K problematike pozri napríklad: Teutsch, Alexander: Das Rusinische der Ostslowakei im Kontext seiner Nachbarsprachen. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2001; Sabov, Jevmenij: Literární jazyk Podkarpatské Rusi. In Chmelář, J. – Klíma, S. – Nečas, J., (ed.): Podkarpatská Rus. Praha: 1923, s. 125-129; Doruľa, J. (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000; Moser, Michael – Zoltán, Acs: Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest, Slavische Sprachgeschichte, vol. 4. Vienna: 2008.

²⁸ Príklady cyrilských zápisov v šarišsko-zemplínskom nárečovom variante pozri napríklad v štúdií P. Žeňuch: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry. In: Slavica Slovaca, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97-107 a Žeňuch, Peter: Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis. In: Slavica Slovaca, 2012, roč. 47, č. 2, s. 118-144.

²⁹ Rukopisná pamiatka sa našla na fare v Djurdjove (Srbsko) počas terénneho výskumu v roku 2007. Digitálna kópia sa nachádza v databáze cyrilských textov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave.

pri identifikácii ľudových názvov rastlín využíval i latinské botanické názvy (napr. „verbasicum: воловий хвостъ“ – divozel; „melilotum: гвоздиковый вѣтъ“ – komonica lekárska; „Chelidonia maior, ластычча трава“), ktorých cieľom má byť ich presná identifikácia: На конецъ единому оу сеи книжице померкнешь что тебе ачеи нежданно вде сч: же даде лемъ оугарскъ, а инде лемъ самъ латинскій слова знадешь что такю вьдчи размысливъ себе же на семъ свѣтъ нѣтъ ничъ совершеннѣю, ко семъ и то то знаи, же на выслгъ предсвзатъ, нигде дикциона оугарскъ=латинскъ=славенскій до ргкъ достати неможнѣ было; при чюмъ такжде оузришь, же даде всѣ языки ꙗ. раздѣлителю выложены сгтъ. Jazykové prevzatia zo slovenského nárečového prostredia dokazujú, že liečiteľský rukopis vznikol na základe receptov, ktoré zozbieral medzi sedliakmi žijúcimi v okolí Michaloviec.

Význam obidvoch rukopisných textov spočíva predovšetkým v priblížení dobovej kultúrnej a jazykovej situácie, ktorej odraz možno dobre dokumentovať najmä v ustálenej ľudovej terminológii. Opis liečiteľských postupov poskytuje hodnotné informácie o účinkoch rastlín, o ľudovej viere v účinky niektorých súčastí liečebného prostriedku, o ich magických účinkoch, o každodenných problémoch človeka a jeho vzťahu k prírode. Výskum jednotlivých pomenovaní rastlín umožňuje nielen identifikovať miestne nárečové podložie, ale otvára možnosti poznania vplyvov z iných slovanských i neslovanských prostredí a jazykovo-kultúrnych areálov, ktoré v čase vzniku rukopisu ovplyvňovali terminologický aparát. Skúmaný rukopisný liečebník disponuje obsiahlym penzom názvov liečivých bylín či názvov chorôb alebo farmaceutických prípravkov. Ľudová nomenklatúra chorôb reflektuje nevedecké – laické vnímanie rozličných fyzických defektov ľudského organizmu, pri ktorých sa zväčša odkazuje na vonkajšie prejavy (symptómy) chorobných stavov, prípadne sa pri nominácii poukazuje na miesto lokalizácie ochorenia. Jednotlivé recepty a návody zhrnul M. Teodorovič do konkrétnych tematických celkov. Jednotlivé tematické celky tvoria prevažne názvy ochorení alebo chorobných stavov, prípadne sa využíva liečebný prostriedok (napr. bylina) ako kľúčové slovo, ktoré je v rukopise podčiarknuté, za ním sa uvádzajú konkrétne návody a recepty na liečenie chorôb ľudí i zvierat, resp. iné návody na ochranu poľnohospodárskych rastlín, návody na starostlivosť o dobytok, ovce, svine a pod. V rámci jednej tematickej skupiny sa pri konkrétnom kľúčovom slove nachádza nielen jeden recept, ale celý rad návodov rozličného charakteru.

Z hľadiska výskumu pomenovaní názvov chorôb, je sledovaný liečebník zaujímavý i tým, že patrí do skupiny rukopisných medicínskych kníh, v ktorých sa najprv pomenúva choroba alebo jej príznaky a potom sa uvádza spôsob jej vyliečenia. V slovanskej rukopisnej tradícii tohto charakteru sú popri liečebníkoch známe tzv. bylinkáre (rus. травники), kde sa za názvom liečivej byliny opisuje jej vonkajší vzhľad, aby ju bolo možné spoľahlivo rozpoznať, spôsob jej zberu a liečivé účinky.

Sledované rukopisné liečebníky poskytujú bohatý materiál na výskum lexikálnych polí špeciálnej medicínskej, botanickej a farmaceutickej nomenklatúry. Skúmaný materiál nasvedčuje tomu, že v 18. storočí bolo známych veľké množstvo chorôb. Ich pomenovania v súčasnom spisovnom jazyku zväčša pochádzajú z latinského či gréckeho jazyka. V texte Teodorovičovho liečebníka z 18. storočia nenachádzame ani jedno pomenovanie choroby pochádzajúce z latinského či gréckeho jazyka. Iba ojedinele autor uvádza len ako ekvivalent latinské pomenovanie choroby „канкса“ /*Morbus Gnoraiicus*; „ѧсенъ, ѧ оустъ гнилецъ“ /*Scorbutus*; „ѧда непожадливостъ“ /*Nausea* (z lat. nausea, gr. ναυσία (nausiē), rsp. ναυτία; ľudové pomenovanie: čemer, ochvat; „Дѧкоє мясо оу ранѧ“ /*Gangrena cancer*. Na základe uvedených príkladov možno povedať, že v tradičnom prostredí bol známy a dobre zaužívaný aj ľudový názov, autor však v záujme jednoduchšej identifikácie choroby uvádza aj jej odborný inojazyčný ekvivalent. Treba

spomenúť, že analýzy ruských ľudových liečiteľských príručiek sledovaného obdobia prinášajú početné doklady o výskyte viacerých prevzatých latinských alebo gréckych pomenovaní, ako napríklad *epilepsia* (lat. *epilepsis*), grécke *cholera/kolera* (gr. *cholero*).³⁰ Názvy chorôb v sledovanom rukopisnom zborníku môžeme rozdeliť na základe rozličných kritérií do viacerých lexikálnych skupín:

1. Všeobecné pomenovania chorôb sú zväčša motivované od všeslovanského koreňa „*боль*“: *БОЛЬ/ БЗЛЬ, БОЛАКЪ, БОЛАЩІЙ*; „-*хвор*“ - *ХОРОТА*. Je zaujímavé, že pri nominácii *НЕМОЩЬ* prevažuje slovné spojenie s adjektívom podľa modelu „*зла немошь*“ „*ташка немошь*“. Pomenovania tejto nominačnej skupiny majú vysoký stupeň abstrakcie, preto pokrývajú široké sémantické pole na prezentáciu pojmu „choroba všeobecne“. Do tejto sémantickej skupiny všeobecných pomenovaní chorôb patria aj názvy chorobných stavov odvodených od ich symptómov: *ЛАМНА* (lámká), *ТРАСИНА, ТРАСЕНІЕ* (triaška); *МЕТАНА, КОВТАНА* (mykanie), *ГОРЪЧКА* (horúčka), *ЗИМНИЦА* (zimnica), *КОРЧЬ* (kfč, spazmus).

2. Množstvo pomenovaní chorôb v Teodorovičovom zborníku je motivovaných na základe vonkajších prejavov a zmien na koži, ako je svrbenie (*СВЕРЪЛЧКИ*), farba alebo zmena farby kože (*ЖОВТАЧКА, ЧЕВЪНКА*).

3. Väčšina pomenovaní chorôb je však motivovaná miestom lokalizácie bolesti (ochorenia srdca, pľúc, žalúdka, pohybového aparátu, očí, uší, čriev a pod.)

4. Pre oblasť ľudovej kultúry je charakteristické, že každý chorobný stav sa vnímal aj ako prejav pôsobenia zlého ducha, ktorý ovládol človeka s cieľom ochudobniť ho o fyzickú a psychickú silu. To samozrejme viedlo k vzniku magického kultu a k existencii takých jedincov v tradičnom ľudovom kolektíve, ktorí sa vynímali schopnosťou liečiť prostredníctvom zaklínaní a zariekaní a špeciálnych modlitieb. Choroby, ktoré sú spôsobené pôsobením zlého ducha alebo človeka so zlým úmyslom sú v Teodorovičovom receptári zastúpené *ГОСТЕЦЪ* (názov pochádzajúci od substantíva *гость / host'*, choroba spôsobená človekom, ktorý zvyčajne prichádzali prostredníctvom nejakého škodlivého pohostenia, jedla), *ЖАБА КОМЪ ПОД ЯЗЫКОМЪ* (choroba hrdla, angína), *ФРАСЪ* (*epilepsia*, ľud. zrádnik, padúcnica, zlá choroba, fras, zlý duch) *ШАЛАКЪ / ГЪТА* (porážka, mŕtvica).

Z obsahového hľadiska sú sledované liečebníky nehomogénne, je pre ne charakteristický synkretizmus. Možno v nich doložiť prvky ľudovej mágie, ktoré sa miešajú s kresťanským obsahom a symbolikou. V rámci druhej časti rukopisného receptára s návodmi na gazdovanie *ПОМОЩНИКЪ ОУ ДОМЪСТВЕЪ, ГАЗДЪСТВЕЪ* sa nachádza aj trinásť návodov či receptov, ktoré sa neopierajú o racionálne liečiteľské postupy, ale sú založené na poverách, magických a symbolických úkonoch. Cieľom týchto receptov bolo ovplyvniť alebo vrátiť zdravie, hospodársky úžitok zvierat, plodnosť a silu. Pri týchto úkonoch mal veľký význam presne určený čas prípravy a presne určený spôsob prípravy liečiteľského prípravku, ktorý sa buď požil (zjedol či vypil), alebo sa nosil ako talizman. Inokedy sa tieto prípravky natierali na postihnuté miesta, a tak mali zaručiť navrátenie zdravia človeku alebo zvieratú, alebo aj prinavrátiť alebo zlepšiť užitočnosť hospodárskeho zvierat'a. Niektoré praktiky využívajú prvky kresťanskej tradície, ako je napríklad prežehnávanie sa či modlenie. Magické praktiky vychádzali z predstáv o existencii zlého ducha, ktorý spôsobuje chorobu a ktorého treba z tela vyhnať napríklad prenesením na iný objekt, alebo zničením. Neduhy sa vyhľadávali rozličnými formami zariekania, dymom z rastlín, prekračovaním magickej látky, alebo tiež používaním rozličných zapáchajúcich látok (napr. cesnak, cibula,

³⁰ Коскина, Наргиза Ахметовна: Названия болезней в Тобольском травнике XVIII века. В аспекте славянской лингвокультурологии и лексикографии. In: Проблемы истории, филологии, культуры, гоѡ. 3, ѡ. 3, 2011, s. 169.

exkremety zvierat alebo ľudí). Na zahubenie démona choroby slúžilo nielen zničenie takého predmetu, ktorý bol v kontakte s chorým, ale na zavrátenie démona poslúžili rozličné kultové zvieratá (napr. havrany, žaby, mačky, psy, plazy). Osvedčenými boli aj spôsoby zničenia okultných predmetov pripravených podľa presného receptu vo vode, v zemi, v ohni.³¹

Náčrt analýzy pomenovaní chorôb a chorobných stavov ukazuje, ľudová nomenklatúra chorôb má svoju štruktúru a špecifický pojmový aparát. Princípy nominácie ľudovej nomenklatúry sú založené na symptomatike chorôb, na subjektívnych pocitoch človeka postihnutého chorobou, ale aj na princípe kultúrneho kódu jednotlivých objektov a procesov, ktorých pomenovania sa stali motivantmi lexiky analyzovaného sémantického poľa.

Popri (etno)lingvistickej výskume staré liečiteľské rukopisy priťahujú aj pozornosť etnografov, antropológov, folkloristov, kulturológov a religionistov, botanikov, ktorí v nich hľadajú tradičnú podobu ľudového liečenia, ktorá je prirodzeným výsledkom interakcie zľudovených exaktných poznatkov z medicíny.³² Výskum liečebníkov a vymedzenie ich postavenia v slovenskom kultúrnom kontexte je aktuálnym najmä pre prítomnosť synkretických elementov, folklórnych prvkov, nemenej zaujímavé je i vzťah obsahu pamiatky k sociálnym a etnografickým kontextom.

Cyrillic Healing Handbooks from the 18th Century (An Ethnolinguistic Analysis of Names of Illnesses)

Katarína Žeňuchová

Cyrillic healing manuscripts from the 18th century include recipes and instructions for treatment of human diseases and farming procedures in the field and crop growing procedures as well as healing guides for diseases and treatment of domestic animals, especially cattle, horses, sheep, and pigs. In the paper we focus on terminological motivation and its symbolism and information on cultural code by comparative research of folk terminology and issues related to research of language picture of the world presented in Slavic spiritual culture. Particularly important is to observe the motivation of terms - botanical names of plants as well as ingredients used in preparing prescriptions or folk terminology indicating human and animal diseases. Terminology from Slovak, Ruthenian-Ukrainian, German, and Hungarian language environment is applied in Cyrillic healing handbooks from eastern Slovakia. Many terms are also accompanied by the Latin botanical name. The paper will introduce actual ethnolinguistic research findings dedicated to these Cyrillic manuscript healing handbooks in Slovakia as well as based on results of similar research at important ethnolinguistic centres of the Slavic environment.

³¹ Porovnaj aj komentár v citovanej práci P. Žeňucha *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV.* na s. 449-450.

³² O etnografickom a folkloristickom význame skúmaných rukopisov píše H. Stripský toto: „Кромь языкословников найдуть собі много интересного въ сей книжь и людознавьц-етнографы, бо Теодоровичъ, черпаючи свою науку кромь книжковъ такожь просто изъ усть народа, позаводжовавъ до ней много изъ народныхъ повѣрокъ и забобонь.“